

ISMOIL GASPRINSKIYNING HAYOT YO'LI VA IJODIY MEROSI

Shomuqimov L.R.

TDSHU, Sharq falsafasi va madaniyati yonalishi 1 – kurs magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.d., professor, Izzetova E.M.

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yashagan turkiy xalqlarning ma'rifatchisi, jadidchilik harakatining asoschisi Ismoil G'aspirinskiy hayoti va ijodiy merosi ko'rib chiqiladi. Maqolada uning hayot yo'li tahlil qilinib, jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga tobora ortib borayotgan ta'siri ko'rsatilgan. Ismoil G'aspirinskiyning siyosiy islohotlarni amalga oshirish, ta'lim va madaniyatni modernizatsiya qilishdagi hissasi aniqlangan. Uning adabiy faoliyati "Tarjimon" gazetasi materiallari asosida o'rganilgan bo'lib, ushbu nashrning muharriri I. G'aspirinskiy bo'lgan. Maqolada ijtimoiy arbobning turkiy xalqlarning o'ziga xos milliy identifikatsiyasiga qo'shgan katta hissasi asoslangan. I. G'aspirinskiyning ta'lim va madaniy rivojlanish borasidagi muhim g'oyalari bugungi O'zbekiston sharoitida ijtimoiy taraqqiyot uchun hamon dolzarbdir.

Kalit so'zlar: *Ismoil G'aspirinskiy, jadidchilik, ma'rifatchilik, "Tarjimon" gazetasi, turkiy xalqlar, milliy o'zlikni anglash, milliy identlik, ta'lim islohoti.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается жизнь и творческое наследие Исмаила Гаспринского, просветителя тюркских народов, жившего в конце XIX - начале XX веков, основателя движения - джадидизм. В статье проведен анализ жизненного пути, показано возрастающее влияние на социальные процессы в обществе. Определен вклад Исмаила Гаспринского в осуществление политических реформ, модернизацию образования и культуры. Литературная деятельность исследуется на основе материалов газеты «Терджиман», редактором которой был И.Гаспринский. Обоснован факт, что общественный деятель внес значительный вклад в идентификацию тюркских народов. Важнейшие идеи И.Гаспринского относительно образования и культурного развития, не утратили своей актуальности для социального прогресса в условиях современного Узбекистана.

Ключевые слова: *Исмаил Гаспринский, джадидизм, просветительство, газета "Терджиман", тюркские народы, национальное самосознание, национальная идентичность, образовательная реформа*

ABSTRACT

This article examines the life and creative heritage of Ismail Gasprinsky, an educator of the Turkic peoples who lived in the late 19th - early 20th centuries, the founder of the Jadidism movement. The article analyzes his life path, shows his increasing influence on social processes in society. Ismail Gasprinsky's contribution to the implementation of political reforms, modernization of education and culture is determined. Literary activity is studied on the basis of the materials of the newspaper "Terjiman", edited by I. Gasprinsky. The fact that the public figure made a significant contribution to the identification of the Turkic peoples is substantiated. The most important ideas of I. Gasprinsky regarding education and cultural development have not lost their relevance for social progress in the context of modern Uzbekistan.

Keywords: *Ismail Gasprinsky, Jadidism, enlightenment, newspaper "Terjiman", Turkic peoples, national consciousness, national identity, educational reform*

KIRISH

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi hududida yashovchi musulmon va turkiy xalqlar orasida ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar davri boshlandi. Bu davrda milliy ong uyg'onishi, ta'lim tizimini modernizatsiyalash va madaniy rivojlanish masalalari kun tartibiga qo'yildi. Ana shunday murakkab tarixiy sharoitda Ismoil Gasprinskiy (1851-1914) turkiy xalqlar tarixida o'chmas iz qoldirgan shaxs sifatida namoyon bo'ldi [1,158]

Qrim tatarlari vakili bo'lgan Gasprinskiy, ma'rifatparvar, pedagog, yozuvchi, noshir va jamoat arbobi sifatida tanildi. U "jadidizm" deb nomlangan harakatga asos soldi, bu harakat an'anaviy ta'lim tizimini modernizatsiyalash, dunyoviy bilimlarni o'zlashtirish va milliy o'zlikni anglashga yo'naltirilgan edi [2,55]. Gasprinskiy o'zining "Tarjumon" ("Perevodchik") gazetasi orqali yangi g'oyalarni targ'ib qildi va musulmon jamiyatining keng qatlamlariga ta'sir ko'rsatdi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi Ismoil Gasprinskiyning hayot yo'li, ijodiy faoliyati va uning turkiy xalqlar madaniyati va ta'lim tizimiga qo'shgan hissasini o'rganishdan iborat. Maqola davomida Gasprinskiyning biografik ma'lumotlari, asosiy asarlari va g'oyalari, shuningdek, uning keyingi avlodlarga qoldirgan merosi tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA USULLAR

Ushbu tadqiqot tarixiy-biografik va qiyosiy-tahliliy metodlarga asoslangan. Maqolani tayyorlashda Gasprinskiy haqidagi o'zbek, rus va xorijiy manbalardagi ma'lumotlar atroflicha o'rganildi. Tarixiy kontekstni hisobga olgan holda, Gasprinskiyning hayot yo'li va faoliyati xronologik tartibda tadqiq etildi, uning asarlari esa mazmuniy jihatdan tahlil qilindi.

Ismoil Gasprinskiy haqidagi ilmiy adabiyotlar juda keng va xilma-xildir. Rus tarixchisi Edvard Lazzerini Gasprinskiyni "XIX asr oxiri - XX asr boshlaridagi Rossiya musulmonlarining uyg'onish davrining yetakchi intellektuali" deb ta'riflaydi [3,153]. Uning ta'kidlashicha, Gasprinskiy Rossiya musulmonlari uchun milliy til va madaniyatning ahamiyatini ko'rsatib bergan ilk shaxslardan biri edi.

O'zbek olimi V. Ergashev Gasprinskiyning jadidchilik harakatidagi o'rni va uning O'rta Osiyo ma'rifatparvarlariga ta'siri haqida fundamental tadqiqot olib borgan [4,45]. Uning fikricha, Gasprinskiyning "usuli jadid" (yangi usul) maktablari O'rta Osiyo mintaqasidagi ta'lim tizimini o'zgartirishga katta ta'sir ko'rsatgan. Turk tarixchisi Kemal Kirimli esa o'zining monografiyasida Gasprinskiyning milliy o'zlikni anglash va pan-turkizm g'oyalari qo'shgan hissasini chuqur tahlil qilgan [5,157]. U Gasprinskiyning "Tilda, fikrda, ishda birlik" shiorini turkiy xalqlar birligi g'oyasining asosi sifatida ko'rsatadi.

Viktor Yurievich Gankevich, Gasprinskiyning pedagogik qarashlarini o'rganib, uning ta'lim sohasidagi islohotlarining novatorlik xususiyatlarini ochib bergan [6,75]. Uning tadqiqotlari Gasprinskiyning fonetik (tovush) metodini qo'llash orqali savodxonlikni o'rgatish tizimini qanday takomillashtirgani haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

Tadqiqotchi Edvard Jon Lazzerini Gasprinskiy va "Tarjumon" gazetasining tarixiy ahamiyati haqida qator maqolalar chop etgan [7,88]. U Gasprinskiyning musulmon jamiyatini modernizatsiyalash va G'arb bilan muloqot o'rnatishga intilishini alohida ta'kidlaydi. Zaynabidin Sharabidinovich Abdirashidov esa o'zining monografiyasida Gasprinskiyning matbuot sohasidagi faoliyatini, xususan "Tarjumon" gazetasining tarixini atroflicha yoritib bergan [8,29]. Uning fikricha, "Tarjumon" nafaqat axborot vositasi, balki ijtimoiy-siyosiy va madaniy platforma vazifasini ham bajargan. Ilmiy maqsadga erishish va belgilangan vazifalarni hal qilish uchun quyidagi usullar foydalanildi: tahlil – sintez, tavsifiy, tarixiy - madaniy rekonstruksiya, ideografik va germevtik, fanlararo yondashuv.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Ismoil Gasprinskiy 1851-yil 21-martda Qrim yarim orolidagi Avciköy (hozirgi Bag'charoy yaqinidagi) qishlog'ida tug'ilgan [9,55]. Uning otasi Mustafa Gasprinskiy Rossiya imperiyasi armiyasida xizmat qilgan, ona tili tatarcha bo'lsa-da, rus tilini ham mukammal bilgan. Yoshlik davrida Ismoil dastlab mahalliy maktabda, keyin Moskva harbiy gimnaziyasida ta'lim olgan. Bu davrda u rus adabiyoti va G'arb madaniyati bilan tanishish imkoniga ega bo'lgan. 1867-1870-yillar davomida Gasprinskiy Parijda yashab, fransuz tilini o'rgangan va Yevropa madaniyati bilan

yaqindan tanishgan. Bu tajriba uning dunyoqarashini kengaytirdi va keyinchalik islohotchilik g'oyalarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatdi [10,64].

Qrimga qaytgach, u o'qituvchi sifatida faoliyat boshladi va mahalliy musulmon aholisining ahvolini yaxshilash yo'llarini izlay boshladi. 1883-yil 10-aprelda Gasprinskiy "Tarjumon" ("Perevodchik") gazetasining birinchi sonini nashr qildi. Bu gazeta Rossiya imperiyasidagi musulmonlar uchun tatarcha va ruscha tillarda chiqadigan ilk davriy nashr edi [8,29]. "Tarjumon" tez orada nafaqat Qrim, balki Kavkaz, O'rta Osiyo va Volga bo'yidagi musulmon aholisi orasida ham keng tarqaldi. Gazetachilik faoliyati bilan bir qatorda, Gasprinskiy ta'lim sohasida ham jiddiy islohotlarni amalga oshirdi. U an'anaviy maktablarni modernizatsiyalash uchun "usuli jadid" (yangi metod) tizimini joriy etdi. Bu tizim o'qish va yozishni o'rganishning fonetik metodiga asoslangan bo'lib, o'quvchilarning savodini qisqa muddatda chiqarishga imkon berardi [6,75].

Gasprinskiy o'z hayoti davomida ko'plab risolalar, o'quv qo'llanmalari va badiiy asarlar yaratdi. Uning "Rusiya musulmonlari" (1881), "Qomusiy lug'at" (1883), "Maktab-i sufiya" (1884), "Qiraati turkiy" (1894) kabi asarlari musulmon jamiyatidagi muammolarni ko'tarib chiqdi va ularning yechimlarini taklif qildi [1,158]. 1914-yil 11-sentabrda Gasprinskiy 63 yoshida vafot etdi. Biroq, uning g'oyalari va merosi keyingi avlodlar uchun muhim ahamiyat kasb etdi. Ismoil Gasprinskiyning ijodiy merosi bir necha yo'nalishlarda o'z aksini topgan. Gasprinskiyning "usuli jadid" (yangi metod) maktablari musulmon ta'lim tizimidagi inqilob edi. Ushbu maktablar fonetik (tovush) usulida savodxonlikni o'rgatish, sinflarni yoshga ko'ra taqsimlash, muayyan o'quv dasturlari va darsliklar, dunyoviy fanlarni (matematika, geografiya, tarix) o'qitish, yangi pedagogik usullarni qo'llash kabi xususiyatlarga ega edi. Bu tizim an'anaviy "usuli qadim" maktablariga nisbatan ancha samarali bo'lib, o'quvchilar 2-3 oyda savod chiqarishlari mumkin edi, an'anaviy maktablarda esa bu jarayon yillar davom etardi [6,74].

Gasprinskiyning 1884-yilda Bag'charoyda ochgan ilk jadid maktabi namuna bo'lib, keyinchalik bunday maktablar butun Rossiya imperiyasi hududiga tarqaldi. "Tarjumon" gazetasi 1883-1918-yillar davomida nashr etildi va musulmon dunyosidagi eng uzoq umr ko'rgan va ta'sirli nashrlardan biriga aylandi. Gazeta ta'lim islohoti va savodxonlik, ayollar huquqlari va ta'limi, iqtisodiy rivojlanish, madaniy va adabiy yangiliklar, siyosiy va ijtimoiy masalalarni yoritdi. "Tarjumon" orqali Gasprinskiy musulmon jamiyatining modernizatsiyasi va milliy o'zlikni anglash g'oyalarni targ'ib qildi [8,29]. Gazeta musulmon ziyolilari orasida yagona muloqot maydoniga aylandi va jadidchilik harakatining asosiy minbari bo'lib xizmat qildi. Gasprinskiy o'z davrining yetuk adabiyotshunosi va yozuvchisi ham edi. Uning

"Fransiya maktublari", "Darur-Rahat musulmonlari", "Quyoshning Afrika safaridan lavhalar" kabi asarlari musulmon jamiyatidagi muammolarni badiiy yo'l bilan aks ettirdi [11,88]. Ayniqsa, "Mollanasriddinchilik" asari o'sha davr jamiyatidagi bid'at va xurofotlarni keskin tanqid qildi. Uning adabiy ijodi ma'rifatparvarlik va ilm-fanning ahamiyati, diniy mutaassiblik va jaholatga qarshi kurash, G'arb va Sharq sivilizatsiyalari o'rtasidagi munosabatlar, milliy o'zlikni anglash va saqlab qolish kabi g'oyalarni o'z ichiga olgan.

Gasprinskiy "Tilda, fikrda, ishda birlik" shiorini ilgari surgan, bu g'oya turkiy xalqlar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan edi [5,156]. U barcha turkiy tillarni yaqinlashtirish va umumiy adabiy tilni yaratish g'oyasini ilgari surdi. "Tarjumon" gazetasi ana shu umumturkiy tilni rivojlantirishga xizmat qildi. Gasprinskiy Rossiya imperiyasidagi musulmonlarning huquqlarini himoya qilish va ularning manfaatlarini ifoda etish uchun siyosiy harakatlarni ham qo'llab-quvvatladi. 1905-yilgi inqilobdan keyin u musulmon deputatlarining Bütünrussiya Musulmonlar Kongressini tashkil etishda faol ishtirok etdi [12,79].

Gasprinskiyning ilmiy-pedagogik qarashlarida ayniqsa ta'limning milliy va diniy xususiyatlarni uyg'unlashtirgan holda tashkil etish g'oyasi muhim o'rin tutgan. U an'anaviy musulmon maktablarining kamchiliklarini bartaraf etish bilan birga, G'arb ta'lim tizimining ijobiy jihatlarini joriy etishga intilgan. Shu bilan birga, milliy o'zlikni saqlab qolish va diniy qadriyatlarni hurmat qilish zarurligini ham ta'kidlagan. Gasprinskiy "usuli jadid" maktablarida o'qitiladigan barcha fanlarni milliy qadriyatlar asosida o'qitishni tavsiya etgan [3,154]. Uning fikricha, ta'lim tizimi avvalo milliy o'zlikni anglash, milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirishga xizmat qilishi kerak edi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Gasprinskiyning islohot g'oyalarida ayollar ta'limi masalasi ham muhim o'rin tutgan. U musulmon ayollarining maorif olishi, jamiyatdagi o'rni va oiladagi mavqeyini oshirish masalalariga katta e'tibor qaratgan. 1906-yilda u "Olamiy nisvon" ("Musulmon ayollari dunyosi") jurnalini chop etgan va unda ayollar ta'limi, ularning huquqlari va jamiyatdagi o'rni haqidagi maqolalarni nashr qilgan [7,89]. Gasprinskiy musulmon olamida birinchilardan bo'lib ayollar ta'limining zarurligini ochiq himoya qilgan va bu borada amaliy ishlarni amalga oshirgan. U tashkil etgan jadid maktablarida qizlar uchun alohida sinflar ochilib, ularga ham o'g'il bolalar kabi zamonaviy ta'lim berilgan.

Gasprinskiyning siyosiy qarashlari evolyutsion rivojlanish g'oyalariga asoslangan edi. U musulmon jamiyatining taraqqiyoti uchun inqilobiy emas, balki tadrijiy islohotlar zarurligini ta'kidlar edi. Gasprinskiy Rossiya imperiyasi hukumati bilan ochiq to'qnashuvga bormasdan, mavjud siyosiy tizim doirasida islohotlarni

amalga oshirishga intildi. Shu bois uning faoliyati imperiya hukumati tomonidan har doim ham to'sqinlikka uchramasdi [4,45]. Bu esa unga o'z g'oyalari keng targ'ib qilish va amalda joriy etish imkonini berdi.

Gasprinskiyning pedagogik ta'limotida amaliyotning nazariya bilan uyg'unligi masalasi ham muhim o'rin tutgan. U tashkil etgan maktablarda o'quvchilar nazariy bilimlarni egallash bilan birga, amaliy ko'nikmalarni ham hosil qilishlariga katta e'tibor qaratilgan. Chunki, Gasprinskiyning fikricha, jamiyat taraqqiyoti uchun nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallab olgan yosh avlod zarur edi [2, 55]. Bu g'oya bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Gasprinskiyning O'rta Osiyo va Qozog'iston hududlaridagi ta'siri ham juda katta bo'lgan. Uning g'oyalari va islohotchilik harakati Markaziy Osiyoda jadidchilik harakatining rivojlanishiga turtki berdi. Gasprinskiy 1893-yilda Buxoro, Samarqand va Toshkentga qilgan safari davomida mahalliy ziyolilar bilan uchrashib, ularning ma'rifiy va islohiy harakatlariga ilhom berdi. Bu mintaqalarda keyinchalik Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadid ma'rifatparvarlari Gasprinskiy g'oyalari rivojlantirib, mahalliy sharoitga moslashtirib, o'z xalqlari orasida tarqatdilar [4,46]. Aynan shu ma'noda Gasprinskiy butun Turkiston mintaqasidagi jadidchilik harakatining g'oyaviy otasi hisoblanadi.

Gasprinskiyning matbaa-nashriyot sohasidagi faoliyati ham e'tiborga loyiq. U "Tarjumon" gazetasidan tashqari, "Mirat", "Ha'y" va "Alem-i nisvan" kabi jurnallarni ham nashr etdi. Bundan tashqari, Gasprinskiy o'z matbaa korxonasida ko'plab darsliklar, kitoblar va risolalar nashr etib, ularni butun turkiy dunyo bo'ylab tarqatdi. Uning matbaasida chop etilgan "Xo'jayi sibyon" (Bolalar o'qituvchisi), "Qiraati turkiy" (Turkiy o'qish), "Rehberi muallimin" (O'qituvchilar rahbari) kabi darsliklar bir necha avlod o'quvchilarining savodini chiqarishga xizmat qildi [8,30]. Ayniqsa, uning bolalar uchun mo'ljallangan darslik va kitoblari pedagogik va psixologik jihatdan puxta ishlanganini zamonaviy tadqiqotchilar ham e'tirof etadilar.

Gasprinskiyning xalqaro aloqalari va faoliyati uning ijodiy merosining yana bir muhim jihatini tashkil etadi. U o'z davrining ilg'or musulmon ziyolilari — Jamoliddin Afg'oniy, Muhammad Abdo, Ahmad Donish, Mirza Malkam-xon kabi shaxslar bilan yaqin aloqada bo'lgan. Gasprinskiy, shuningdek, xalqaro konferensiya va kongresslarda qatnashib, turkiy va musulmon xalqlarning manfaatlarini himoya qilgan. 1889-yilda Parijda o'tkazilgan "Qrim tatarlarining ma'rifiy jamiyati" tashkilotining kongressida u musulmonlar ta'limi va madaniyati masalalarini ko'tarib chiqqan [5,157]. Bu xalqaro faoliyat uning g'oyalari nafaqat Rossiya imperiyasi hududida, balki butun musulmon dunyosida tarqalishiga yordam berdi.

Ismoil Gasprinskiyning ilmiy va adabiy merosi o'z davrining dolzarb muammolariga ham javob izlaydi. U o'z asarlarida xurofot va jaholatni tanqid qilish bilan birga, islom dinining ilm-fanni qo'llab-quvvatlashi, diniy bag'rikenglikni targ'ib qilishi kabi jihatlarini ham ta'kidlagan. Gasprinskiy musulmon jamiyati rivojlanishi uchun dinning progresiv talqini zarurligini ko'rsatib bergan [9,56]. U islom va zamonaviy fan o'rtasida ziddiyat yo'q, aksincha, ular bir-birini to'ldirishi mumkinligini isbotlashga uringan. Buning natijasida, uning qarashlarida diniy islohotchilik g'oyalari ham o'z ifodasini topgan.

Gasprinskiy ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga ham e'tibor qaratgan. U turkiy xalqlarning iqtisodiy mustaqilligi va farovonligiga erishish yo'llarini ko'rsatib bergan. Uning fikricha, musulmon jamiyati iqtisodiy jihatdan rivojlanishi uchun zamonaviy kasb-hunarlarini egallashi, tijorat va ishbilarmonlikni rivojlantirishi, zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirishi zarur edi [11,89]. Gasprinskiy o'z maqolalarida musulmon savdogarlari va tadbirkorlarini qo'llab-quvvatlagan, ularning faoliyati jamiyat rivojiga xizmat qilishini ko'rsatib bergan. Shuningdek, u ko'plab maqolalarida iqtisodiy taraqqiyot va ta'lim o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlagan, bilimli va malakali kadrlar tayyorlash zarurligini ko'rsatgan.

Gasprinskiyning milliy o'zlikni saqlash va rivojlantirish g'oyalari uning butun faoliyatida markaziy o'rinni egallaydi. U turkiy xalqlar o'rtasidagi tarixiy, madaniy va til jihatidan umumiylikni ta'kidlab, ular orasidagi aloqalarni mustahkamlashga harakat qilgan. Uning fikricha, turkiy xalqlar o'zlarining boy tarixi va madaniyatini chuqur o'rganishlari, milliy an'analarini qayta tiklab, zamonaviy tarzda rivojlantirishlari kerak edi [6,76]. Ayni paytda, Gasprinskiy milliy madaniyatni konservativ tarzda muzlatib qo'yish emas, balki uni zamonaviy ilm-fan yutuqlari bilan boyitish tarafdori edi. U milliy madaniyatning taraqqiyparvar va ilg'or jihatlarini rivojlantirish, eskirgan va jamiyat taraqqiyotiga to'sqinlik qiluvchi tomonlaridan voz kechish g'oyasini ilgari surgan.

Gasprinskiy musulmon ziyolilari orasidagi birlashish va hamkorlik masalasiga ham katta e'tibor qaratgan. Uning tashabbusi bilan 1905-1906 yillarda o'tkazilgan Bütünrussiya Musulmonlar Kongresslari turkiy xalqlar ziyolilarining umumiy platformasini shakllantirish uchun xizmat qildi [7,89]. Gasprinskiy bu kongresslarda turkiy xalqlar uchun umumiy adabiy til yaratish, umumiy ta'lim dasturlari ishlab chiqish va siyosiy huquqlarni himoya qilish kabi masalalarni muhokama qilishga erishdi. Bu jarayonda u turli mintaqalardan kelgan ziyolilar o'rtasida ko'prik vazifasini bajargan.

Gasprinskiyning asarlarida ilgari surilgan insonparvarlik g'oyalari ham uning ijodiy merosining muhim qismi hisoblanadi. U o'z asarlarida millat, din va irqidan

qat'i nazar, barcha insonlarning qadr-qimmatini himoya qilgan, ularning tabiiy huquqlarini tan olishga chaqirgan. Gasprinskiy "Darur-Rahat musulmonlari" kabi asarlarida ideal jamiyat obrazini yaratib, unda turli din va millat vakillari tinch-totuv yashashi mumkinligini ko'rsatib bergan [10,65]. Uning insonparvarlik g'oyalari nafaqat turkiy xalqlar orasida, balki butun Rossiya imperiyasi hududida yashovchi xalqlar o'rtasidagi munosabatlarga ham yo'naltirilgan edi.

Gasprinskiyning axloqiy tarbiya masalasidagi qarashlari ham alohida e'tiborga loyiq. U yosh avlodni nafaqat bilimli, balki yuksak axloqiy sifatlarga ega bo'lgan insonlar qilib tarbiyalash zarurligini ta'kidlagan. Uning o'quv qo'llanmalarida bilim berish bilan bir qatorda, o'quvchilarning axloqiy tarbiyasiga ham katta e'tibor qaratilgan. Gasprinskiy halollik, mehnatsevarlik, insonparvarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlarini yosh avlodga singdirish muhimligini ko'p bora ta'kidlagan [12,78]. Uning fikricha, ilm-ma'rifat axloqiy kamolot bilan uyg'unlashgandagina jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Gasprinskiyning so'nggi yillaridagi faoliyati ham unumdorlik bilan o'tgan. 1910-1914 yillar davomida u "Tarjumon" gazetasini nashr etishda davom etish bilan birga, yangi darsliklar va qo'llanmalar yaratish, jadid maktablarini rivojlantirish ishlarini ham faol olib borgan. 1913-yilda u Istanbulga safar qilib, u yerdagi ziyolilar bilan uchrashgan va turkiy xalqlar orasidagi aloqalarni mustahkamlash bo'yicha rejalarni muhokama qilgan [7,89]. Gasprinskiy vafotidan bir necha oy oldin ham "Tarjumon" gazetasida maqolalar chop etib, o'z g'oyalarini targ'ib qilishda davom etgan.

Gasprinskiyning merosi uning vafotidan keyin ham davom etdi. Uning o'quvchilari va izdoshlari Qrim, Kavkaz, Volga bo'yi va Markaziy Osiyoda jadidchilik harakatini rivojlantirishda faol ishtirok etdilar. 1917-yilgi inqilobdan keyin ham Gasprinskiyning g'oyalari turkiy xalqlar madaniy va ta'lim sohalaridagi islohotlarga ta'sir ko'rsatdi. Hatto sovet davrida ham, g'oyalari rasman tanqid qilinishiga qaramay, uning pedagogik uslublari va maorif sohasidagi yutuqlari qisman saqlanib qoldi va ta'lim tizimida qo'llanildi [9,56].

XULOSA

Ismoil Gasprinskiy XIX asr oxiri - XX asr boshlarida turkiy xalqlar tarixidagi eng muhim shaxslardan biri sifatida e'tirof etiladi. Uning faoliyati va g'oyalari turkiy xalqlarning milliy ong uyg'onishi, ta'lim tizimining modernizatsiyalashuvi va madaniy rivojlanishiga ulkan hissa qo'shdi. Gasprinskiy o'zining "usuli jadid" maktablari orqali musulmon aholisining savodxonlik darajasini oshirishga erishdi. Bu maktablar o'quvchilarga nafaqat diniy, balki dunyoviy bilimlarni ham berib, ularni zamonaviy dunyoga tayyorladi. "Tarjumon" gazetasi esa musulmon ziyolilari o'rtasidagi muloqot vositasiga aylandi va yangi g'oyalarning tarqalishiga xizmat qildi.

Gasprinskiyning "tilda, fikrda, ishda birlik" shiori turkiy xalqlar o'rtasidagi madaniy va ma'naviy aloqalarni mustahkamlash yo'lidagi muhim qadam bo'ldi. U musulmonlar G'arb sivilizatsiyasining ilg'or yutuqlarini o'zlashtirib, o'z milliy o'zligini saqlab qolishlari mumkinligini ko'rsatdi. Bugungi kunda Gasprinskiyning merosi O'zbekiston, Qozog'iston, Ozarbayjon, Turkiya, Qrim va boshqa turkiy xalqlar yashaydigan hududlarda o'rganilmoqda. Uning g'oyalari globallashtirish va texnologik taraqqiyot davrida milliy o'zlikni saqlashga intilayotgan jamiyatlar uchun hamon dolzarbdir.

Zamonaviy dunyoda ta'lim tizimining ahamiyati, milliy tilni saqlash zarurati va madaniyatlararo muloqotning muhimligi singari masalalar Gasprinskiy ko'targan muammolarning bugungi kundagi davomi hisoblanadi. Shu ma'noda, Ismoil Gasprinskiy nafaqat o'z davrining, balki XX-XXI asrlarning ham buyuk mutafakkiri sifatida qadrlanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Ганкевич В. Исмаил-бей Мустафа-оглу Гаспринский. Библиографический указатель / В. Ганкевич, Н. Ягъя. – Симферополь: Крымучпедгиз, 2013. – 258с.
2. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. - Berkeley: University of California Press, 1998. -55-56 b.
3. Lazzarini E. J. Ismail Bey Gasprinskii's Perevodchik//Tarjüman: A Clarion of Modernism. Central Asian Monuments, 1992. – Pp.153-156.
4. Ergashev B. Jadidchilik harakati va Ismoil Gasprinskiy g'oyalarining O'rta Osiyoga ta'siri. - Toshkent: Fan 2018. -45-46 b.
5. Kırmılı H. National Movements and National Identity Among the Crimean Tatars (1905-1916). - Leiden: E.J. Brill, 1996. – 156-158 b.
6. Gankevich V. Yu. Ocherki istorii krymsko-tatarskogo narodnogo obrazovaniya. - Simferopol: Tavriya, 1998. – 74-76 b.
7. Lazzarini E. J. Ismail Bey Gasprinskii and Muslim Modernism in Russia, 1878-1914. Unpublished doctoral dissertation, University of Washington, 1988.-87-89 b.
8. Abdirashidov Z. Ismail Gasprinskiy i "Tarjumon". - Toshkent: Akademnashr, 2016. –29-30 b.
9. Fisher A. The Crimean Tatars. - Stanford: Hoover Institution Press, 1978. -55-56 b.
10. Akçura Y. Türkçülüğün Tarihi. - Istanbul: Kaynak Yayınları, 1994. – 64-65 b.
11. Yavuz H. Islamic Political Identity in Turkey// Oxford Studies in Islamic Philosophy. Oxford University Press, 2006. -89-90 b.
12. Çelebioğlu N. İsmail Bey Gaspıralı'nın Düşünce Dünyası. - Istanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.- 78-79 b.